

*lucida
intervalla*

ČASOPIS ZA KLASIČNE NAUKE
A JOURNAL OF CLASSICAL STUDIES

54 (2025)

FILOZOFSKI FAKULTET
BEOGRAD

Александар Велики и Југославија: анализа школских уџбеника*

Айспиракџи: Рад се бави анализом представљања Александра Великог у уџбеницима историје на простору Југославије, у периоду постојања југословенске државе. Истраживање обухвата историографску анализу садржаја, уз осврт на промене у методичком приступу и вредносним оквирима, у зависности од историјског и политичког контекста. Посебна пажња посвећена је начину на који идеолошки фактори утичу на селекцију и интерпретацију историјских чињеница. На примеру Александра Великог показано је како интерпретације историјских личности постају огледало преовлађујуће друштвене и политичке парадигме.

Кључне речи: Александар Велики, Југославија, уџбеник, историографија.

Историографија

Значајна личност као што је Александар Велики увек је привлачила пажњу историчара и број научних радова посвећених овом освајачу непрестано расте.¹ Представа о Александру Великом подложна је снажним историографским и идеолошким утицајима, што се јасно види како у стручној историографији, тако и у текстовима школских уџбеника.

У научној литератури издвајају се два супротстављена приступа. Први приказује Александра као визионара, културног мисионара и ујединитеља Истока и Запада. Ову интерпретацију утемељили су аутори попут Јохана Густава Дројзена² и Вилијама Вудропа Тарна.³ Другом правцу, тзв. ревизионистичкој школи, припадају историчари који у Александру виде окрутног освајача и самодршца. Представници ове школе, у настојању да Александра лише свих за-

---

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/200163). Велику захвалност дугујем проф. др Паулини Човић, чије су драгоцене сугестије допринеле да рад буде значајно бољи и квалитетнији.

¹ Само током прошле године изашли су: ANSON 2024 и OGDEN 2024. Од бројних монографских прегледа, посебно истичемо монографију пољског историчара Наватоке (NAWOTKA 2010).

² DROYSSEN 1833.

³ TARN 1951.

слуга и врлина, пишу књиге помпезних наслова: *The Madness of Alexander the Great and the Myth of Military Genius*⁴ или *Alexander the Great Failure...*⁵ Неретко пореде Александра са Хитлером и Стаљином,⁶ или конквистадорима.⁷ Ревизионистичка струја, чијим се зачетником сматра Алберт Брајан Босворт,⁸ плод је Другог светског рата. То трауматично искуство је у великој мери обликовало слику о освајачу.

У двадесетом веку, српска (југословенска) историографија је Александра Великог гледала у изразито позитивном светлу. Два најзначајнија научна рада на ту тему била су *Istorija helenizma: epoha Aleksandra Velikog*, професорке Фануле Папазоглу,⁹ која се и данас користи као основни приручник на факултетима,¹⁰ и рад професора Милоша Ђурића, *Aleksandar Makedonски као екуменски космојворац*.¹¹

За Милоша Ђурића Александар је изразито позитивна личност, о којој пише са нескривеним дивљењем:

»Сусрет Аристотелов с младим Александром био је један од највећих тренутака у историји човечанства. То је био сусрет философскога генија с потоњим војничким и космотворним генијем [...]. Као његов предак Херакле, који је, идући по хесперидске јабуке, дошао у Египат, одбранио се од свирепог краља Бусирида и савладао га, и освојио Троаду, Лидију, Мисију, допро далеко на север, у скитску земљу, и савладао краља Арака, и на тим походима одликовао се као освајач, оснивач градова и колонизатор, и увео мир на земљи уништавањем различних немани, тако је и Александар хтео да као политички владалац донесе човечанству мир и створи услове за миран развитак и напредак.«¹²

Фанула Папазоглу такође пише о Александру не штедећи речи хвале:

»Ако се игде показује јасно улога личности у историји онда је то свакако у случају Александра [...]. Међутим и без Александра, без те демонске природе, смеоне и честољубиве без мере, која је сртала из једног напора у други, из једног подухвата у све већа и значајнија дела да њима превазиђе и људе и хероје, која се надметала сама са собом у постизању онога што је другима изгледало недостижно, која није признавала границе својој моћи, која је била као опчињена непознатим

⁴ GABRIEL 2015.

⁵ GRAINGER 2007.

⁶ WORTHINGTON 2014.

⁷ LYONS 2015.

⁸ Међу Босвортвим делима посебно треба истаћи Bosworth 1988 и Bosworth 2007.

⁹ PAPAZOGLU 1967.

¹⁰ ПАПАЗОГЛУ 2010.

¹¹ ЂУРИЋ 1954, 16–59.

¹² ЂУРИЋ 1954, 20.

и жудила за откривањем нових светова, без његовог војничког генија, његове непоколебљиве вере у победу, његове истрајности и упорности код извршавања наумљеног задатка, великог или малог, без магијске снаге његове личности која је уливала дивљење и љубав обичном борцу и човеку [...] без тог и таквог Александра историјски развитак би имао сасвим другачији ток [...].¹³

Папазоглу се у овој књизи управо позива на Дројзена, Тарна и Белоха,¹⁴ док потпуно одбацује закључке ревизионистичке историографије. Најистакнутији критичар традиционалних приказа Александра у то доба био је Бадијан, чије закључке Папазоглу одлучно побија.¹⁵ Сарађивала је са британским историчарем Николасом Хамондом,¹⁶ који је предавао на Кембриџу и Бристолу. Он у свом делу *Alexander the Great, King, Commander and Statesman*¹⁷ на Александра гледа као на војног генија и способног државника. Верујући да његова прва монографија није довољно истакла Александрове врлине, написао је и другу: *The Genius of Alexander the Great*.¹⁸

Папазоглу, такође, скреће пажњу на то да постоји у науци тенденција да се разне негативне црте Александровог карактера, па чак и неповољне појединости из његовог приватног живота за које је наука утврдила да су неверодостојне, тумаче као истините, али на крају закључује да ће Александар заувек остати »недостижан идеал сваког војсковође, творац новог света, новог поретка и нове епохе«.¹⁹

Домаћа историографија је са подједнаким интересовањем пратила резултате истраживања хеленистичке епохе, како западне тако и источне историографије, те су превођена дела истакнутих историчара попут А. Б. Рановича,²⁰ Х. Креизига²¹ и М. Ростовцева.²²

Пре комунизма

У европским уџбеницима 19. века акценат је био на националном освешћавању и историјске личности представљане су као узор и примери врлине. Особине као што су кукавичлук и похлепа доносиле су несрећу не само поје-

¹³ PAPAZOGLU 1967, 161–163.

¹⁴ PAPAZOGLU 1967, 12–23.

¹⁵ PAPAZOGLU 1967, 135.

¹⁶ OSTROGORSKI 2018, 130.

¹⁷ HAMMOND 1996.

¹⁸ HAMMOND 1997.

¹⁹ PAPAZOGLU 1967, 173–174.

²⁰ RANOVIĆ 1962.

²¹ KREISSIG 1987.

²² РОСТОВЦЕВ 1990.

динцу, него читавом народу. Након Првог светског рата, дошло је до ревизије уџбеника под окриљем Лиге народа из страха да такав приступ подстиче ратни морал.²³ У Краљевини СХС до такве ревизије није дошло. Поједини уџбеници штампани пре Великог рата наставили су да се користе, попут уџбеника Стјепана Скруља, који је написан 1910, па поново штампан 1919. године.

Анализа школских уџбеника писаних у периоду од 1910. до 1945. године показује да, упркос извесним недостацима и поједностављивањима, овај корпус наставне литературе одликују амбициозност у приступу, педагошка иновативност и, у неким случајевима, изненађујућа историографска зрелост. Ти уџбеници су, ма колико данас деловали застарело, представљали израз критичког мишљења и научних амбиција, све док их није угушио марксистички материјализам.²⁴

Александра уџбеници представљају кроз призму хероја антике, те често прибегавају општим квалификацијама, док конкретна анализа војне тактике и политичке стратегије остаје у позадини. Александар се у уџбенику Луке Зрнића²⁵ ученицима најпре представља као »знаменити син«²⁶ Филипа, у уџбеницима Стојана Ловчевића²⁷ он је »необично даровит, храбар, племенит, васпитан у идеалима грчке образованости, Аристотелов ученик, јаке воље, одлучан«. ²⁸ Чак је и »својим јунаштвом највише допринео победи«²⁹ код Херонеје. Ово је преувеличавање. Филип II је командовао војском и Херонеја је представљала круну његове политичке и војне каријере. Милан Прелог³⁰ користи хомеровску парадигму као кључну референцу Александрове идеолошке црте: »Најврућа му је била жеља да буде једнак Ахилу, али и та да се нађе пјесник који ће опјевати његова дјела као што је Хомер опјевао Ахилова«. ³¹ За Стјепана Скруља,³² Александар је: »искрен и простодушан, поносит и самосвестан, веран је друг и пријатељ«, а »необуздовој жељи за великим дјелима одговарале су сјајне његове државничке и војничке способности«³³ и »најсјајнија појава у повијести грчкога народа. Александар није напросто метеор, који сине и за час га нестане; његово дјело за које би требало више кољена да га изграде,

²³ ČELASTALI 2004, 300–301; о начину представљања античке прошлости код Срба у уџбеницима историје 19. века види Бошков, 2016.

²⁴ За анализа Александрове личности у српским уџбеницима у 19. веку види Вошков 2021.

²⁵ ЗРНИЋ 1910.

²⁶ ЗРНИЋ 1910, 81.

²⁷ ЛОВЧЕВИЋ 1912.

²⁸ ЛОВЧЕВИЋ 1912, 46.

²⁹ ЛОВЧЕВИЋ 1928, 49.

³⁰ PRELOG 1917.

³¹ PRELOG 1917, 78.

³² SKRULJ 1919.

³³ SKRULJ 1919, 157.

остави дубок траг у даљем развоју људском, а име му и дјела заокупе машту пјесника и цијелих народа источних и западних.«³⁴

Аутори теже да ученицима Александра представе као правог витеза којег красе бројне врлине. Како би то постигли, неретко приповедају анегдоте које су сачуване у наративним изворима. За пример можемо узети анегдоте у Костићевом уџбенику,³⁵ које се јављају као врхунац наративне конструкције: Александар страхује да ће његов отац освојити све те да њему ништа неће преостати;³⁶ Александрове вербалне расправе са Парменионом;³⁷ Александар пред битку код Гаугамеле одбија план о ноћном нападу на Дарија, јер неће да краде победу;³⁸ Александра одушевљава држање Пора, који захтева да се према њему поступа као према краљу;³⁹ Александар одбија последњу залиху воде у пустињи да би делио судбину својих војника.⁴⁰

Уџбеници настоје да ученицима објасне и представе Александрове мотиве. Од свих уџбеника које смо обрадили, Зрнић⁴¹ је највише простора посветио овој теми, издвојивши пет кључних мотива:

- освету за персијске нападе и »обесвећивање грчке вере«;
- Александрову личну храброст;
- тежњу ка културном синкретизму;
- политичку прагматичност, која је диктирала да искористи надмоћну војску;
- визију стварања универзалне државе.

Утицај анегдотског материјала не спречава ауторе да критички просуђују, те тако исправно процењују да Александрово пљачкање и разарање Персепоља није резултат афекта, није одлука донесена под утицајем алкохола, већ је трезвена политичка процена. Такво тумачење имају Ловчевић⁴² и Зрнић: »Александар град из освете уступи на пљачкање војницима«. ⁴³ Једна од најинтересантнијих димензија Прелоговог приказа је управо његова интерпретација спаљивања Персепоља. Он покушава, неуспешно, да премости јаз између анегдотске верзије и критичке историографије: »У пијаној обијести спали

³⁴ СКУПЈ 1919, 160.

³⁵ КОСТИЋ 1922.

³⁶ КОСТИЋ 1922, 75.

³⁷ КОСТИЋ 1922, 76.

³⁸ КОСТИЋ 1922, 77.

³⁹ *Исшо*.

⁴⁰ КОСТИЋ 1922, 79.

⁴¹ ЗРНИЋ 1910, 81.

⁴² ЛОВЧЕВИЋ 1912, 47.

⁴³ ЗРНИЋ 1910, 84.

прекрасну краљевску палачу, да се освети Перзијанцима што су некада порушили и спалили Атину». ⁴⁴

Уџбеници у своје интерпретације Александровог карактера неретко уносе и елемент трагичне напетости. Тако тон Костићевог текста постаје меланхоличан и моралистички: »Када је постао персијским краљем, његовој охолости не беше граница«. ⁴⁵ Убиство Пармениона, Филоте и Клита тумачи као резултат убрзаног пада Александровог карактера. Да би ученицима представио све димензије Александрове личности, аутор наводи примере у којима је Александар испољавао племенитост и личну храброст: Александрово поверење указано према свом лекару Филипу, његово хумано понашање према Даријевој породици, коју је заробио након битке код Иса, а посебно истиче Александрову солидарност са својим војницима. ⁴⁶ Тиме се лик Александра враћа у симбол пожртвовања вође. Овим аутор успева да формира комплексну слику Александра као човека између племенитости и немилосрдности. Текстови уџбеника одишу моралним и сентименталним наративом, те се Александрова одлука да не нападне Атину након уништења Тебе не интерпретира као политичка процена већ, као код Зрнића, наводним Александровим покајањем, и описује да је помиловање Атине био његов покушај покајања за грех према Тебанцима. ⁴⁷

Аутори каткад и критикују Александра. Прелог у свом уџбенику, приликом излагања устанка Агиса III на Пелопонезу, суптилно осуђује Александрово наводно потцењивање значаја битке код Мегалопоља, коју је назвао »бој жаба и мишева«. ⁴⁸

Уџбеници, иако се заиста труде да не следе слепо примере западне историографије, што сведочи Прелогов предговор, у коме признаје да се ослања на европске узоре свога доба, попут Вајнгатеровог (Weingather) школског уџбеника у Бечу штампаном 1913. године, али показује и критичко одступање од свог узора уколико је сматрао да су неки аспекти, попут »грчких прича«, недовољно обрађени, прихватају тада доминантну тезу о унутрашњој дестабилизацији Персије као узроку Александровог успеха. Зрнић пише: »Персија бејаше тако ослабљена и растројена бунама појединих сатрапа и покорених народа као и самим дворским превратима, а да се њен тадашњи владалац Дарије III Кодоман (336–330) и немогаше послужити целокупном снагом државном против Александра«. ⁴⁹ У Прелоговом уџбенику Дарије III представљен је као слаб

⁴⁴ PRELOG 1917, 80.

⁴⁵ КОСТИЋ 1922, 78.

⁴⁶ КОСТИЋ 1922, 79.

⁴⁷ ЗРНИЋ 1910, 81.

⁴⁸ ЛОВЧЕВИЋ 1912, 48.

⁴⁹ ЗРНИЋ 1910, 82.

владар и дезорганизована фигура,⁵⁰ а за Костића Персија је гњили колос који »непрестано опада од Ксеркса«. ⁵¹

Као доказе за ову тврдњу Костић наводи Ксенофонову *Анабазу* и успехе Агесилаја II. То је методолошки проблематично јер не представљају објективне индикаторе системске слабости Ахеменидске монархије. Ксенофонт као најамник учествује у војсци Кира Млађег, претендента на перијски престо, а затим успева да врати најамничку војску из срца Азије.⁵² Александар се није суочио са монархијом Ахеменида у тренутку смене на престолу, него када је Дарије III имао потпуну контролу над државом. Агесилај је предводио експедицију да одбрани грчке градове у Јонији од персијских претњи, постижући првобитно извесне успехе у сукобу са сатрапима, и склопио је примирје са сатрапом Тисаферном. Агесилај се сукобљавао само са локалним сатрапима.⁵³ Штавише, Костић је у противречности са самим собом: тврди да Персија »опада«, али у исто време приписује бици код Граника десетоструку бројчану надмоћ Персијанаца и 50 000 грчких најамника.⁵⁴ Како је држава у опадању била у стању да на бојно поље изведе толику војску? Поред тога, ниједан историјски извор не подржава ту тврдњу. Овде није реч о некритичком преузимању броја војника из античких извора, већ о измишљању података. Вуловићев приступ представљања државе Ахеменида пати од минимизирања војне снаге и институционалне стабилности Персије, те за Дарија III бележи да је имао »много већу али слабо опремљену и неизвежбану војску«. ⁵⁵ Тврдња о слабо опремљеној и неизвежбаној војсци не само да је историјски неутемељена, већ противречи јасним доказима из античких извора. Дарије III је успешно мобилисао једну од највећих и најразноврснијих армија свог времена, укључујући елитне коњанике, како са Иранске висоравни, тако и из Согдијане, Бактрије и Медије. Подаци код Аријана, Диодора, Курција Руфа и других потврђују квалитетну организацију, богатство и борбеност персијске армије, као и то да су многи од тих војника интегрисани у Александрову војску у каснијим фазама похода. Дарије је чак и пред битку код Гаугамеле спровео темељне припреме, које су укључивале продужавање копча пешацима, да би што успешније парирали Александровој македонској фаланги.⁵⁶

Укратко речено, многи историчари имају тенденцију да маргинализују персијски отпор, најчешће приписујући краљу Дарију III особине неспособ-

⁵⁰ PRELOG 1917, 79.

⁵¹ КОСТИЋ 1922, 76.

⁵² Ксенофонт је написао и сведочанство о том походу под насловом *Анабазис*, *Xen. Anab.*

⁵³ О Агесилајевом походу на Малу Азију види: НАМИЛТОН 1991, 87–103.

⁵⁴ КОСТИЋ 1922, 76.

⁵⁵ ВУЛОВИЋ 1928, 82.

⁵⁶ BRIANT 2002, 834.

ног војсковође. Такав став може се и данас срести у радовима историчара, посебно оних који припадају ревизионистичкој школи (нпр. Габријел описује персијску војску као »трулу«, »непоуздану«, слабо организовану и неспособну за »координацију борбене стратегије«).⁵⁷ Међутим, постоје историчари који су понудили ревизију овакве представе, указујући на потребу за нијансиранијим сагледавањем Даријеве политике и одбрамбених напора.⁵⁸

Уџбеници потпуно прихватају интерпретацију по којој је Александар тежио да уједини Исток и Запад у један народ,⁵⁹ са изузетком Костићевог уџбеника за војне гимназије, који ту тезу наводи, али наглашава да је то једна од модерних тврдњи формулацијом: »Мисли се да...«⁶⁰ – што га издваја од других аутора који ову идеју узимају као историјску чињеницу. Као аргументи се узимају Свадба у Сузи и Александрово регрутовање Персијанаца.

Свадбу Европе и Азије, као и Александрово регрутовање Персијанаца у војску, треба тумачити у потпуно другачијем историјском контексту: античка Македонија, по проценама стручњака међу којима је и Хансен,⁶¹ имала је око пола милиона становника. Александрово непрекидно регрутовање нових трупа, али и слање колониста у новоизграђене градове, до крајњих граница је исцрпело њене демографске потенцијале. Било је нужно да Александар нађе нови извор регрута.

Свадба у Сузи је била демонстрација Александрове победе над Персијанцима. У античком свету победник је имао сва права, а поражени је био лишен свих права. Чак није имао ни право да почива у миру без сагласности победника, те је сироти Пријам молио Ахила за тело мртвога сина.⁶² У Свадби у Сузи ниједна Македонка ни Гркиња није удата за Персијанца, већ су девојке са Истока удаване за победоносне завојеваче. Свадба је представљала ритуализовану манифестацију потпуног поковања пораженог народа. Такође се наглашава да се и сам Александар оженио Даријевом ћерком, Барсином, али се занемарује чињеница да је у исто време оженио и ћерку краља Артаксеркса III, Парисатиду. Симболички брак са ћерком пораженог владара је сасвим у складу са »морализаторском и поучном историјом«.⁶³

Код Скруља се износи проблематична тврдња да је Александар морао ухватити живог Дарија III »јер ће га истом онда поданици перзијски по источном

⁵⁷ GABRIEL 2015, 146.

⁵⁸ MURISON 1972, 399–423; BRIANT 2002, 770–776, 818–871; BADIAN 2000, 241–267; BRIANT 2015; CHARLES 2016, 52–64; МАЦАН 2021а, 87–99; МАЦАН 2021b, 150–166.

⁵⁹ ЗРНИЋ 1910, 85; ЛОВЧЕВИЋ 1928, 50; PRELOG 1917, 80; SKRULJ 1919, 159, 160.

⁶⁰ КОСТИЋ 1922, 78.

⁶¹ О демографији старе Грчке в. HANSEN 2006, 77–84.

⁶² II. 24, 486–505.

⁶³ ĆELASTALI 2004, 303.

обичају признати правим владаром«,⁶⁴ што представља анахроно разумевање легитимитета у античком контексту. Слично пишу и остали уџбеници.⁶⁵

Аутори уџбеника често морају да нађу равнотежу између верног представљања историјске истине и поједностављивања како не би оптеретили ученике. Као пример можемо узети Ловчевића, који наглашава да су се у Бактрији и Согдијани водиле »крваве борбе«,⁶⁶ што је коректна формулација. Освајање територије данашњег Авганистана била је најтежа фаза Александровог војевања. Спитамен, који је подигао устанак, борио се начином ратовања који се може описати само као коњичка герила. Свакако, не треба очекивати детаљно излагање о овоме у средњошколском уџбенику, и Ловчевићева формулација је сасвим примерена. Још један пример је Зрнићев осврт на Александрију у Египту, који савршено одговара историјској истини. Он ученицима објашњава да тај град »временом постаје«⁶⁷ културно средиште. Александрија је постала важан културни и политички центар тек у време Птолемејидске династије.⁶⁸ Овакав Зрнићев приступ указује на одређени степен историјске свести о дужем процесу културне консолидације након Александрове смрти. Занимљиво, када је у питању оснивање Александрије у Египту, аутори ових уџбеника су склонили наивном и исхитреном закључку: »подизање Александрије упропастило [је] Тир и друге феникијске градове«. ⁶⁹ Оснивање пак Александрије било је у циљу замене срушеног пристаништа у Тиру,⁷⁰ што је историјски нетачно. Иако је Тир заиста претрпео разарање услед пруженог отпора Александру, он је касније обновљен и наставио је да функционише као важно трговачко средиште.

Поједностављивање је једна од најважнијих појава на које треба обратити пажњу приликом писања уџбеника.⁷¹ Услед оваквог приступа, јавила се грешка да је Александровом победом код Граника освојена Мала Азија, која након битке није пружила никакав отпор.⁷² Посебно спорна је следеће Вуловићева формулација: »лаком победом код Граника Александар је заузео цело малоазијско приморје, Јонију, насељену Грцима«. ⁷³ Битка код Граника била је озбиљан војни ризик: Александар је предводио напад преко реке против непријатеља на другој обали, био је непосредно угрожен у борби и једва је

⁶⁴ SKRULJ 1919, 158.

⁶⁵ ЗРНИЋ 1910, 84; ЛОВЧЕВИЋ 1928, 48.

⁶⁶ ЛОВЧЕВИЋ 1912, 48.

⁶⁷ ЗРНИЋ 1910, 83.

⁶⁸ За свеобухватну студију о Александрији в. FRASER 1972.

⁶⁹ ЛОВЧЕВИЋ 1928, 50.

⁷⁰ ВУЛОВИЋ 1928, 83.

⁷¹ STRADLING 2003, 242.

⁷² ЛОВЧЕВИЋ 1912, 47; PRELOG 1917, 79; SKRULJ 1919, 158.

⁷³ ВУЛОВИЋ 1928, 83.

избегао погибију. Ова битка свакако није била »лака«, нити је њен исход значајно безотпорну предају малоазијског приморија, ни Јоније (из ове несрећне формулације ученик би лако могао извући погрешан закључак да се Јонија простирала читавом западном обалом Мале Азије). Милећани у Јонији и браниоци Халикарнаса у Карији су пружили снажан и организован отпор, што Вуловић потпуно занемарује.

У уџбенику Стјепана Скруља јавља се и покушај хрватизације »Романа о Александру«. Он бележи: »И стара хрватска књижевност има такођер свој роман Александрида, који је дашто пријевод.«⁷⁴ Израз »дашто пријевод« (наравно превод) потврђује да је аутор свестан преводног порекла, али га свеједно интегриса у национални корпус као »свој роман«. Овакво повезивање »Александриде« са хрватском књижевном традицијом у контексту уџбеника из 1910. године указује на тенденцију националне апропријације културног наслеђа. Реч је о једном од најчитанијих дела у средњем веку широм властеоских дворова, а сам роман је настао у старом веку, док су »обrade овог дела могле да се нађу на свим тада познатим језицима.«⁷⁵ У средњовековну Србију »Александрида« је стигла из Византије, а у Хрватској постоје два преписа, у рукописима писаним босанчицом и латиницом, са језичким одликама чакавског и кајкавског наречја. У питању су преводи и прилагођавања византијских, грчких и српских текстова о Александру Великом, настала у 16. и 17. веку.

Аутори овог периода имају педагошку тенденцију да што више приближе градиво својим ученицима, те често благо које је задобио Александар у Сузи и пљачком Персепоља прерачунавају у њима савремени новац: »1000 милијуна динара«⁷⁶ или »400 милијуна круна нашега новца«.⁷⁷ Упркос добрим намерама, методолошки ово је врло проблематично. Наративни извори новац мере у талантима – јединици мере за тежину која је износила око 27,4 kg сребра. Таланат, динар и круна нису директно упоредиве вредности јер је сребро у антици имало неупоредиво већу куповну моћ него у двадесетом и двадесет првом веку. У том погледу, крупна замерка Костићевом тексту се односи на употребу термина *варош* за грчке полисе и остале античке градове-државе.⁷⁸ Иако можда блиско разумевању ђака из руралних подручја у Србији 1920-их, оваква терминологија релативизује статус полиса, који је потпуно независна, вером утврђена, законима вођена заједница грађана, надређена свим својим припадницима као члановима независне заједнице и уноси елемент банализације античког света.

⁷⁴ SKRULJ 1919, 160.

⁷⁵ ПАВЛОВИЋ 2012, 7.

⁷⁶ ЛОВЧЕВИЋ 1912, 47.

⁷⁷ PRELOG 1917, 80.

⁷⁸ Нпр. Александар опседа *варош Тир*, Костић 1922, 76.

Када је реч о биткама, текстови ових уџбеника потпуно некритички наводе преувеличане бројеве персијских војски које срећемо у изворима. Ловчевић, на пример, некритички прихвата бројку од 300 000 Даријевих војника у бици код Иса,⁷⁹ а Зрнић говори о 500 000 персијских војника и 30 000 грчких најамника.⁸⁰ Такође, битку код Иса проглашава најзначајнијом,⁸¹ иако за такво тумачење нема довољно аргумената. Битком код Иса персијски краљ је бранио Сирију, док је *на коцки* код Гаугамеле била читава Ахеменидска монархија. Битка код Гаугамеле је неупоредиво већа и по броју учесника.⁸²

Превелико ослањање на један историјски извор може довести и до фактографских грешака, као што сведочи Зрнић и пише да је Александар казнио Беса смрћу.⁸³ Бес је предат Даријевом брату Оксијартесу, који га је, пред очима племства, најпре сурово унаказио, а потом разапео тако што је његово тело било растргнуто између два нагло ослобођена, савијена стабла. У овом случају Зрнић се руководи непотпуним извештајем у Плутарховој биографији о Александру,⁸⁴ губећи из вида да сам Плутарх, моралиста а не историчар, наводи да му није циљ да напише историју, већ биографију Александра.⁸⁵

Оно што је посебно фасцинантно јесте то што готово ниједан од аутора није дао прихватљиво објашњење шта је македонска фаланга, нешто што је врло једноставно представити ученицима: формација од 256 тешко наоружаних пешака који напредују у збијеној војној формацији носећи сарисе (дуга копља од пет метара). Текст у уџбеницима или превише непрецизно описује македонску фалангу или прави грубе фактографске грешке, нпр. »тешко наоружана пешадија са дугим копљима која наступа уз подршку племићке коњице«⁸⁶ и Филип II је »по грчком начину уредио своју војску (фалангу)«. ⁸⁷ Оба објашњења јесу у суштини исправна, али не улазе у суштину иновација

⁷⁹ Бројку је највероватније преузео из текста Курција Руфа, који бележи да је Дарије имао 250 000 пешака и 62 000 коњаника, Curt. 3, 9–12.

⁸⁰ Не можемо са сигурношћу да тврдимо који извор је Зрнић користио за процену броја персијске војске: Флавије Аријан наводи цифру од 30 000 хеленских најамника и да је персијска војска укупно бројала 600 000 војника, Ar. *Anab.* 2, 8–12; док Диодор наводи да је укупан број 500 000 војника и не бележи број грчких најамника, Diod. 17, 31; Јустин такође наводи 500 000 војника, али не говори о броју најамника, Just. 9, 9. Свакако је реч о значајном преувеличавању бројности Даријеве војске и ове бројке се не могу сматрати поузданим.

⁸¹ Зрнић 1910, 83.

⁸² MARS DEN 1964.

⁸³ Зрнић 1910, 84.

⁸⁴ Plut. *Alex.* 43; Аријан каже да га је Александар само ишибао и послао у Бактрију да буде погубљен, Ar. *Anab.* 3, 30; Diod. 17, 83. 9. и Curt. 7, 5, дају много детаљније извештаје о Бесовој судбини.

⁸⁵ Plut. *Alex.* 1.

⁸⁶ Ловчевић 1912, 45.

⁸⁷ Ловчевић 1912, 48.

које су македонску фалангу издвајале од класичних хоплитских фаланги. Вуловићев исказ да су македонске фаланге »окретније од тебанске«⁸⁸ је нетачан. Модел македонске фаланге подразумева употребу дугих копаља, сариса, и изискује строгу дисциплину и координацију. Управо због тога, у поређењу са класичним хоплитским фалангама, македонска фаланга је била тактички супериорна, али далеко мање покретљива. У том погледу треба похвалити Скруљев опис македонске фаланге, који се нарочито истиче по својој детаљности. Дубина формације од шеснаест редова, наоружање дугим копљима (сарисама), као и подршка коњице и лако наоружаних пешака, износе се у оквиру шире анализе војне ефикасности македонске војске. Иако аутор показује дивљење према организованости и сили фаланге, он истовремено указује и на њене стратешке слабости: нефлексибилности у маневрисању и подложности нападима са бокова. Та оцена сведочи о познавању историјских исхода сукоба са римском легијом, али и о стремљењу ка рационалном тумачењу војне историје. Поређење фаланге са римском легијом, макар врло сажето, стимулише ученике на вертикално повезивање градива.⁸⁹

Још једна фактографска грешка коју треба поменути налази се у Прелоговом тексту. Обрађујући Филотину заверу и убиство Пармениона, Прелог нетачно представља Пармениона као вођу завереника: »а вође уротника, међу њима и Пармениона, погуби«.⁹⁰

Уџбеници овог периода углавном следе класичну концепцију наставе историје, у којој је нагласак на представљању великих личности као узора, са снажним моралним и националним порукама. Према Ђелсталијевој класификацији, овај модел наставе припада »класичној парадигми« у којој историја служи као средство за изградњу моралних и патриотских вредности.⁹¹ Александар Велики је често приказан као изузетан војсковођа и државник, с нагласком на његовој улози у ширењу хеленистичке културе и учвршћивању цивилизацијских тековина. Илустративни материјал је оскудан, или га уопште нема. Историјски извори и цитати из античких дела готово да нису заступљени, а када јесу, реч је о анегдотском материјалу, што указује на ограничену примену критичког рада са историјским изворима.

Запањујућа је педантност и свеобухватност ових уџбеника. Они не само да ученицима представљају Александров карактер и живот, већ настоје да представе и време и шири историјски контекст. Уџбеници не говоре само о биткама на Гранику, Ису, Гаугамели и Хидаспу, и не ограничавају се само на основ-

⁸⁸ ВУЛОВИЋ 1928, 81.

⁸⁹ SKRULJ 1919, 155.

⁹⁰ PRELOG 1917, 80.

⁹¹ ĆELSTALI 2004, 300–303.

ни фактографски оквир, већ иду много даље од тога. Ученици су могли да читају о Александровом походу до Дунава, Агисовом устанку, Александровом преласку Хиндукуша, проласку кроз Гедрозијску пустињу, Антипатровој управи у Европи, Александровој женидби са Роксаном, као и о Неарховој експедицији, за коју кажу: »убраја се у исто време у најлепша географска истраживања која су стари народи извршили.«⁹² То сведочи о великој посвећености аутора и њиховом настојању да се Александрови походи сместе у шири хеленски и историјски контекст.

Историја постаје робиња идеологије

Како је то изнео Страдлиг: »Историја која се учи у школама није искључиви домен академских историчара, наставника, писаца или издавача уџбеника.«⁹³ То је постало очигледно у историографији социјалистичке Југославије, где марксистички материјализам постаје водећи оквир за тумачење прошлости, при чему се улога појединаца, идеја и институција често подређује примату производних односа, класне борбе и »објективних« историјских закона.

Такав приступ има очигледна ограничења. Како истиче Морли,⁹⁴ теорије попут марксизма стреме да објасне све друштвене појаве једним принципом, чиме редукују комплексност прошлости и западају у детерминизам, телеологију и идеолошку схематизацију. Уместо да се прошлост интерпретира у својој пуној неодређености, марксистичка историографија је често производила унапред дефинисану идеолошку слику.

Уџбеници су били важно средство за спровођење просветне политике у социјалистичкој Југославији. КПЈ је у својим програмским документима имала јасне ставове о издавању уџбеника, које је било у надлежности државе. Уџбеници су конкретизовали планове и циљеве просветних власти.

Након Другог светског рата, један од првих проблема био је недостатак уџбеника. Многи уџбеници из периода међуратне Југославије су повучени, јер нису одговарали новом идеолошком курсу, посебно у области друштвених наука. Проблем је делимично решаван превођењем уџбеника са руског језика.

Године 1946. у Загребу је објављен превод уџбеника са руског језика *Историја древног свећа (История древног мира)*, који је првобитно штампан у Москви 1943. године, совјетског историчара Александра Васиљевича Мишулина. Као производ совјетске историографије раног Стаљиновог периода, присутно

⁹² КОСТИЋ 1922, 77.

⁹³ STRADLING 2003, 239.

⁹⁴ MORLEY 2004, 11–15.

је марксистичко тумачење историјских процеса: уводи ученике у историјски развој кроз тезу о »пракомунистичком поретку«, који је, према његовој интерпретацији, карактерисао првобитне људске заједнице. Он тврди да је то био први степен развоја човечанства, кроз који су прошли сви народи: није било приватне својине, ни друштвене неједнакости. Као паралелу наводи примере племена која живе у Африци, Аустралији и Америци (при чему посебно издваја америчке староседеоце, Индијанце), и означава их као »дивљаке«⁹⁵ јер живе у дивљини, што одражава типичну еволуционистичку и етноцентричну перспективу тога доба. Оваква тумачења историје се провлаче кроз читав уџбеник: Мишулин, рецимо, конфликте између Етолског савеза, Ахајског савеза и Антигонидске Македоније интерпретира као облик отпора против власти робовласника,⁹⁶ а Коринтски савез је био усмерен против демократије и устанака робова.⁹⁷ На тај начин, централни покретач грчке историје своди се на антагонизам између аристократије и демократије и између робовласника и поробљених.⁹⁸

У уводној напомени уџбеника за гимназије и учитељске школе Фуад Слипичевић⁹⁹ истиче да се није придржавао ниједног плана и програма, већ да му је био циљ средњовековна историја ФНРЈ, а из опште историје фокус је на народима »који су директно учествовали у изградњи савременог друштва и културе«.¹⁰⁰ Из структуре уџбеника једино се може извући закључак да, по Слипичевићу, стара Грчка и Рим нису »директно учествовали у изградњи савременог друштва и културе«. То је недвосмислено вредносни суд и сведочи о личној ауторовој преференцији. Аутор заузима ниподаштавајући став када о грчким државама говори у деминутиву, те је Александар гушио устанак »неких грчких државица«.¹⁰¹ *Државица* не описује неку малобројну заједницу (било је много полиса са мање од 1000 становника), већ је реч о Теби – некадашњем хегемону у хеленском свету, предводнику Беотског савеза, и једном од најјачих полиса у војном и политичком смислу.

С друге стране, идеолошка оријентација уџбеника је очигледна: »[...] у основи развоја друштва леже материјални услови живота људи. Промјена у тим условима условљава и промјене, а тиме и догађаје у историји друштва. Ово генијално откриће, на основу којег историја коначно добила карактер

⁹⁵ MIŠULIN 1946, 7.

⁹⁶ MIŠULIN 1946, 135–136.

⁹⁷ MIŠULIN 1946, 130.

⁹⁸ Историчари на Западу који су се бавили робовласништвом чинили су то у овом периоду без утицаја комунистичке идеологије: WESTERMAN 1955.

⁹⁹ SLIPIČEVIĆ 1953.

¹⁰⁰ SLIPIČEVIĆ 1953, 3.

¹⁰¹ SLIPIČEVIĆ 1953, 47.

науке, дјело је оснивача историјског материјализма Маркса, Енгелса [...]»¹⁰² Из овога је јасно да Слипичевић историји признаје статус науке само уколико се она заснива на марксистичком материјализму. Такав став био је у складу са наставним програмима за историју тог времена, у којима се неретко поносно наглашава како су Маркс и Енгелс историју називали »једином науком».¹⁰³ Ауторова пристрасност највише долази до изражаја у односу према религији. Хришћанство назива »митом«, Исуса Христа представља као »митску личност»,¹⁰⁴ а прогоне хришћана под Диоклецијаном објашњава наводним енормним богаћењем цркве тврдећи да је цар желео да јој отме благо.¹⁰⁵ Са друге стране, ислам приказује у позитивном тону и настоји да га на све могуће начине приближи комунистичкој идеологији. Мухамед је истицањем значаја трговине »заступао интересе најширих слојева арапског друштва».¹⁰⁶ Иако није укинуо приватну својину, ублажио је класне разлике увођењем милостиње. Овакво представљање хришћанства и ислама јасно указује на ауторов идеолошки оквир.

Миодраг Југовић¹⁰⁷ кроз читав свој уџбеник провлачи идеолошку агенду: културни процват у хеленистичком периоду тумачи искључиво кроз економске параметре,¹⁰⁸ а борбе Хелена против Македоније Антигонида објашњава опадањем трговине и занатства, што је довело до класне борбе између робова и робовласника, аристократа и демократа. Није нам познато на чему заснива ту тврдњу, јер је хеленистички период обележен напретком у трговини, науци, уметности и урбаном развоју. Штавише, претходни уџбеници о томе пишу сасвим јасно.¹⁰⁹ Пад хеленистичких монархија под римску власт Југовић објашњава »сталним побунама оглобљеног и незадовољног становништва».¹¹⁰ Дакле, ни историјске околности ни начини ратовања ни способности војсковођа ни економски и демографски ресурси ни беспопходни ратови које су хеленистичке монархије водиле међусобно, по Југовићу, нису били узрок њиховог пада. На крају, вреди споменути и изразиту нетрпељивост према хришћанима. Југовић их директно окривљује за уништавање Александријске библиотеке.¹¹¹ Овде је идеолошка потреба наметнула закључак – не историјске чињенице.

¹⁰² СЛИПИЧЕВИЋ 1953, 5.

¹⁰³ Наставни план 1965, 56.

¹⁰⁴ СЛИПИЧЕВИЋ 1953, 66.

¹⁰⁵ *Истио*.

¹⁰⁶ СЛИПИЧЕВИЋ 1953, 94.

¹⁰⁷ ЈУГОВИЋ 1952.

¹⁰⁸ ЈУГОВИЋ 1952, 105.

¹⁰⁹ СКРУЉ 1919, 160.

¹¹⁰ ЈУГОВИЋ 1952, 106.

¹¹¹ ЈУГОВИЋ 1952, 108.

Други уџбеник Фуада Слипичевића¹¹² објавио је Војноисторијски институт у Београду. Уџбеник почиње Дарвиновом теоријом еволуције.¹¹³ Слипичевић у предговору наводи да су »ратни догађаји у 20. веку обрађени у најсажетијем обиму«. ¹¹⁴ Испоставља се, међутим, да Други светски рат и Народноослободилачка борба добијају двадесет пет страна,¹¹⁵ док је читава историја старе Грчке обрађена на свега шест куцаних страна,¹¹⁶ а Српска револуција на осам.¹¹⁷ Личност Јосипа Броза Тита обрађена је кроз неколико поглавља, што укупно чини око седамнаест страна текста.¹¹⁸ Битка код Гаугамеле, једна од најзначајнијих у војној историји, није ни поменута, док битке на Неретви и Сутјесци добијају по две стране.¹¹⁹ Субјективност и идеолошка пристрасност овог уџбеника недвосмислено су присутне и лако уочљиве када се упореде просторно-структурне размере обрађених садржаја. У целокупној структури уџбеника Р. Новаковића и Ј. Нешића¹²⁰ историја антике је приказана само као увод у класну борбу, која у дијалектичком процесу нужно води ка победи социјализма. Такав приступ видљив је већ у предговору уџбеника, у коме се експлицитно позива на Маркса и Енгелса и њихову тезу о економским основама историјског развоја. Историјски ток представља се као прелазак из робовласничког у феудални, затим капиталистички, и коначно, социјалистички поредак. Историја је у потпуности подређена утврђивању »законитости« материјалистичког прогреса и борбе потлачених против експлоататора.¹²¹ Посебно је занимљиво уочити контраст између овог уџбеника и, на пример, Ловчевићевог уџбеника из 1927. године, у којем се историјски процес тумачи у оквирима хришћанске традиције и почиње од тумачења Светог писма.¹²²

Уџбеник из 1979. године, намењен првом разреду средњег усмереног образовања,¹²³ представља још један пример потпуне подређености комунистичкој идеологији. Аутори увођење принципата у римској држави објашњавају речима: »Римској робовласничкој аристократији била је потребна чврста државна власт и она је заведена у облику монархије. Већ је Октавијан Август

¹¹² SLIPIČEVIĆ 1967.

¹¹³ SLIPIČEVIĆ 1967, 7.

¹¹⁴ SLIPIČEVIĆ 1967, 3.

¹¹⁵ SLIPIČEVIĆ 1967, 209–236.

¹¹⁶ SLIPIČEVIĆ 1967, 25–31.

¹¹⁷ SLIPIČEVIĆ 1967, 107–115.

¹¹⁸ SLIPIČEVIĆ 1967, 214–220, 221–224, 228–230, 231–234, 236.

¹¹⁹ SLIPIČEVIĆ 1967, 225–227, 227–228.

¹²⁰ НОВАКОВИЋ / НЕШИЋ 1996.

¹²¹ НОВАКОВИЋ / НЕШИЋ 1996, 3.

¹²² ЛОВЧЕВИЋ 1928, 51.

¹²³ ПЕРОВИЋ / МИХАЉЧИЋ / СМИЉЕВИЋ 1979.

у Риму завео умерену монархију звану принципат [...]«¹²⁴ Чак се и религија посматра кроз класну борбу; јудаизам се формирао у процесу изградње класног друштва у Палестини,¹²⁵ а хришћанство се осуђује због свог учења о спасењу и износи се неоснована тврдња да римске власти престају са прогонима хришћана, јер хришћанско учење које проповеда стрпљење и покорност властима није опасно по робовласничко друштво.¹²⁶ Карлу Марксу и Фридриху Енгелсу посвећено је посебно поглавље од четири стране.¹²⁷ Поређења ради, Наполеону Бонапарти и његовим ратовима посвећена су само два пасуса текста и приложен је један његов портрет.¹²⁸ Цар Стефан Урош IV Душан Немањић је прошао нешто боље, добивши чак три пасуса и фотографију фреске из манастира Лесново, на којој је приказан цар са супругом, царицом Јеленом.¹²⁹

У том погледу, посебно је занимљива изјава народног хероја и београдске наставнице Божидарке Кике Дамјановић. На питање зашто деца беже са часова историје, рекла је: »И ја бих бежала [...] ничег збиља досаднијег нема од описивања седам наших офанзива [...]«¹³⁰

Иван Божић¹³¹ у уводној речи говори о борби угњетаваних људи за равноправност, која тек што је била остварена у неким земљама, међу које сврстава Југославију.¹³² Божићева периодизација историје: стари век – робовласничко друштво, средњи век – феудално друштво, нови век – привредна зависност радних маса, и савремено доба – од револуције 1917. године.¹³³ Као једну од кључних покретачких сила у историји човечанства аутор наводи продукцију и продукционе односе.¹³⁴

Настава историје у том периоду била је снажно усмерена на остваривање идеолошких циљева, што се јасно огледа у садржају и структури уџбеника. Историјске личности и догађаји били су представљани селективно, с нагласком на оним аспектима који су могли послужити у изградњи социјалистичког идентитета и политичке лојалности.

¹²⁴ ПЕРОВИЋ / МИХАЉЧИЋ / СМИЉЕВИЋ 1979, 26.

¹²⁵ ПЕРОВИЋ / МИХАЉЧИЋ / СМИЉЕВИЋ 1979, 37.

¹²⁶ ПЕРОВИЋ / МИХАЉЧИЋ / СМИЉЕВИЋ 1979, 38.

¹²⁷ ПЕРОВИЋ / МИХАЉЧИЋ / СМИЉЕВИЋ 1979, 158–162.

¹²⁸ ПЕРОВИЋ / МИХАЉЧИЋ / СМИЉЕВИЋ 1979, 133.

¹²⁹ ПЕРОВИЋ / МИХАЉЧИЋ / СМИЉЕВИЋ 1979, 97–98.

¹³⁰ Лоша деца, НИН, 12. април 1970.

¹³¹ Божић 1983.

¹³² Божић 1983, 3.

¹³³ Божић 1983, 7.

¹³⁴ Божић 1983, 6.

Александар и комунизам

С обзиром на то да се освајања и личност Александра Великог нису могли уклопити у идеолошки шаблон, он је остао на маргинама уџбеника, што је било прокламовано и наставним програмима: »Нови програм из историје [...] битно се разликује од старог. Јер стари је претежно предвиђао проучавање историјских догађаја везаних за владавину личности [...] нови програм је више усмерен на борбу наших народа за национално ослобођење, на најважније друштвене појаве и проблеме, класне сукобе и битке карактеристике привредног развитка.«¹³⁵ Напушта се традиционално тумачење Александрових подухвата као потраге за славом и бесмртношћу у корист идеолошки прихватљиве интерпретације по којој су Александрова и Филипова освајања била у првом реду мотивисана финансијском добити: »Главним својим задатком сматрао је он војну на Перзију и присвајање богатства на истоку.«¹³⁶ Затим: »Обећавајући грчкој и македонској владајућој класи велике користи, Филип II је успео да их окупи у јединство под својом влашћу.«¹³⁷ Такође: »Филип је био позван да се умеша у унутрашње грчке сукобе због страха од побуна сиромашних и робова.«¹³⁸

Иако је благо Персије одиграло улогу у мотивацији војске, такав редукционистички и монокаузални приступ не оставља простор за политичку, личну или идејну димензију Александрових амбиција. Војска коју су предводили Филип и Александар није била састављена од »македонских сељака и осиромашених Грка«, ¹³⁹ већ од професионалних војника који су били добро плаћени и обучени. Управо та војна професионализација била је једна од најважнијих Филипових и Александрових реформи.

Да би материјалистичка тумачења добила аутентичност у очима ученика, попут тврдње да је Александар напао Индију из економских побуда, сликовито, али не увек историјски прецизно, Кармен описује богатство Индије: »драго камење, бисери, слонова кост, разне мирођије«. ¹⁴⁰ У томе опису нарочито се истиче један тривијалан детаљ: »Индијци су ткали памучне тканине тако лепо и фино као нико нигде другде«. ¹⁴¹ Југовић тврди да је Александров поход на Персију био мотивисан уједињењем робовласничке аристократије у циљу

¹³⁵ Наставни план 1963, 297–298.

¹³⁶ MIŠULIN 1946, 130.

¹³⁷ ГАЂЕША / БОЈОВИЋ / ШПАДИЈЕР / ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ / КОЉЕНИШЋ 1997, 81.

¹³⁸ KARMEN 1961, 119.

¹³⁹ ЈУГОВИЋ 1952, 104.

¹⁴⁰ KARMEN 1961, 123.

¹⁴¹ *Исио*.

сузбијања демократије, тлачења робова и трговинских интереса,¹⁴² а Александровим освајањем »проширио се и појачао робовски рад«. ¹⁴³ Таква интерпретација потпуно игнорише историјски контекст. Грчка је већ имала живу трговину са Блиским истоком и ширим Медитераном. Поред тога, политички, војни и нарочито лични мотиви одиграли су далеко већу улогу у Александровој политици него пуки економски интерес. Још увек је присутна теза о Александровом циљу уједињења народа,¹⁴⁴ сагледана кроз идеолошку призму класне борбе, према којој је Александар »доприносио јединству класе робовласника и омогућио јој господарење масом робова«. ¹⁴⁵

Свега неколицина аутора усудила се да развије овај образац. Иван Божић у уџбенику из 1983. године наводи да је »Александар био пун жеље да се докаже јуначким подвизима«, ¹⁴⁶ док Бојанић бележи: »Александар Македонски је највећа личност, с правом носи име Александар Велики. Савременици су о њему причали и легенде, а у средњем веку настао је роман који је био омиљено штиво, преведено и на српски језик.« ¹⁴⁷

Нешто срећније је написан уџбеник *Античка историја* намењен ученицима петог разреда основне школе. ¹⁴⁸ Опис Александра укључује цео низ квалитета: »зрелост, храброст, физичку издржљивост, необичну интелигенцију, леп изглед, отворен карактер, пријатан, дарежљив, човечан, веома амбициозан, напрасит, суров и нетактичан према пријатељима и савезницима.« ¹⁴⁹ Поменуто »одсуство такта према савезницима« делује као нејасан моралистички коментар, без примера и аналитичког оквира. Александар је поступао по обрасцу империјалне логике – награђивао савезнике, уништавао непријатеље. Но похвале је вредан труд аутора да прикажу ученицима Александрову личност и његов карактер, посебно његову везу са Хомеровим еповима: »Увлечећи Грке и Македонце у дуге и тешке ратне походе у Азији и Африци, Александар је желео да оживи легендарна Хомерова, давно минула дела.« ¹⁵⁰

У уџбенику Мила и Милке Тодоровски, одобреном у Македонији 1974. године, ¹⁵¹ Александар је приказан као херој изузетне храбрости и енергије, ¹⁵² али је његов поход на Ахеменидску државу представљен као одбрамбени рат.

¹⁴² Југовић 1952, 102.

¹⁴³ Елиза / Лучија 1969, 127.

¹⁴⁴ Југовић 1952, 104; Тодоровски / Тодоровска 1981, 62.

¹⁴⁵ Божић 1983, 50.

¹⁴⁶ Божић 1983, 48.

¹⁴⁷ *Ишо*.

¹⁴⁸ Елиза / Лучија 1969.

¹⁴⁹ Елиза / Лучија 1969, 124.

¹⁵⁰ *Ишо*.

¹⁵¹ Тодоровски / Тодоровска 1981.

¹⁵² Тодоровски / Тодоровска 1981, 59.

Наводи се да је Персија хтела да завлада Балканским полуострвом, те је зато Александар одлучио да јој се супротстави.¹⁵³

Тек уџбеник Лазара Ракића, који је одобрило Министарство 1993. године, представља значајан отклон од комунистичке интерпретације.¹⁵⁴ Ракић приказује Александра као највећег освајача старог века и користи прилику да нагласи интегративни карактер његове стратегије, посебно кроз војне реформе, попут македонске фаланге.

За време комунистичке власти, редукција градива је доживела врхунац. Фуад Слипичевић, у уџбенику за подофицирске школе ЈНА, о Александру пише свега четири реченице,¹⁵⁵ док Новаковић и Нешић Александра свде на једну једину реченицу: »Благодарећи великим освајањима Александра Македонског у другој половини IV века пре нове ере, грчка култура ширила се на Исток и полако се стопила са културом источних народа.«¹⁵⁶

Није реч само о скраћености, већ о намерном идеолошком умањењу: освајања се признају као историјска чињеница, али се интерпретирају искључиво као средство културне фузије, што је само по себи спорно. Данас преовладава став да су хеленске и оријенталне заједнице живеље једна поред друге, те да је реч о саживоту, а не о сједињавању.

Уџбеник чији су аутори Миралем Арсланагић и Фахрудин Исаковић,¹⁵⁷ као и уџбеник Иштвана Филе и Гезе Хегебуша (у Југославији је адаптиран и преведен од стране Милана Петровића)¹⁵⁸ карактерише потпуно одсуство Александра Великог из текста. У делу које претендује да објасни основне токове историје старог века, ниједном речју се не спомиње један од најзначајнијих ликова антике.

Уџбеник из 1979. године, намењен првом разреду средњег усмереног образовања,¹⁵⁹ нешто је 'великодушнији' и Александру је посвећена само једна илустрација са описом »Александар Велики – највећи освајач старог века«,¹⁶⁰ без икаквог наративног објашњења. Уметнута је поред текста који говори о оснивању Спарте. У складу са тим да ли слике служе као »репрезентација феномена који се објашњава у тексту« или као приказ »организације и структуре кључног појма у садржају«, сврставају се у *репрезентативне* и *нерепрезентативне*.

¹⁵³ *Истио*.

¹⁵⁴ РАКИЋ 2000.

¹⁵⁵ СЛИПИЧЕВИЋ 1967, 31.

¹⁵⁶ НОВАКОВИЋ / НЕШИЋ 1996, 30.

¹⁵⁷ ARSLANAGIĆ / ISAKOVIĆ 1976.

¹⁵⁸ FILLA / HEGEBUS 1975.

¹⁵⁹ ПЕРОВИЋ / МИХАЉЧИЋ / СМИЉЕВИЋ 1979.

¹⁶⁰ ПЕРОВИЋ / МИХАЉЧИЋ / СМИЉЕВИЋ 1979, 25.

шивне слике.¹⁶¹ За слике које немају никакву везу са текстом не постоји ни класификација. Избрисана је цела политичка и војна стварност Александрових освајања.

У уџбеницима који говоре о Александру, он је најчешће представљен кроз основне фактографске податке, као у уџбенику Лазара Ракића, који је преведен на руски језик.¹⁶² Александар је у овом делу представљен у два пасуса: први пружа основне податке о њему, док други наглашава његову тежњу ка стварању јединствене државе и светске нације, односно његов космополитизам, што је илустровано кроз свадбу Европе и Азије.¹⁶³ У овом уџбенику није само Александар површно обрађен, већ је целокупан уџбеник површно конципиран: Диоклецијану је посвећен само један пасус,¹⁶⁴ борби патриција и плебејаца једна страна текста,¹⁶⁵ док грчко-персијски ратови и Пелопонески рат добијају по три стране.¹⁶⁶ Упркос овом недостатку, овај уџбеник представља помак у односу на комунистичку историографију. Он пружа основне фактографске податке ученицима кроз једноставну, прегледну причу која је добар основ за даље учење.

Уџбеник Благоте Драшковића и Иве Макека¹⁶⁷ на македонском језику, намењен за пети разред, карактерише значајан утицај тзв. ревизионистичке школе. Аутори користе грубе формулације попут тврдње да је покорвање Персије било »потпуно недостижна циљ«.¹⁶⁸ Александар је показао да је тај циљ био и те како достижан. Персијски отпор је значајно маргинализован. Њихова држава се једва одржавала, а Дарије је приказан као сурови деспот¹⁶⁹ који кукавички бежи.¹⁷⁰ Није нам познат ниједан извор који представља Дарију као суровог деспота. Чак и Флавије Аријан, од којег потиче и традиција о Дарију који први бежи, и који је изразито ненаклоњен према Дарију, бележи да краљ није учинио никакво зло својим поданицима.¹⁷¹

τοῦτο τὸ τέλος Δαρείῳ ἐγένετο ἐπὶ ἄρχοντος Ἀθηναίους Ἀριστοφάντος μὴνὸς Ἑκατομβαιῶνος, ἀνδρὶ τὰ μὲν πολέμια, εἶπερ τινὶ ἄλλῳ, μαλθακῶ τε καὶ οὐ φρενήρει, εἰς δὲ τὰλλα οὐδὲν ἀνεπιεικὲς ἔργον ἀποδειξαμένῳ ἢ οὐδὲ ἐγγενόμενον αὐτῷ ἀπο-

¹⁶¹ РЕШКАН 2019, 76.

¹⁶² РАКИЧ 1993.

¹⁶³ РАКИЧ 1993, 78.

¹⁶⁴ РАКИЧ 1993, 102.

¹⁶⁵ РАКИЧ 1993, 88-89.

¹⁶⁶ РАКИЧ 1993, 61-64, 65-67.

¹⁶⁷ ДРАШКОВИЋ / МАКЕК 1988.

¹⁶⁸ ДРАШКОВИЋ / МАКЕК 1988, 76.

¹⁶⁹ *Исџо*.

¹⁷⁰ ДРАШКОВИЋ / МАКЕК 1988, 77.

¹⁷¹ *Ag. Anab.* 3, 22, 2-3.

δείξασθαι, ὅτι ὁμοῦ μὲν ἐς τὴν βασιλείαν παρελθεῖν, ὁμοῦ δὲ προσπολεμῆσθαι πρὸς τε Μακεδόνων καὶ τῶν Ἑλλήνων ξυνέβη. οὐκ οὖν οὐδὲ ἐθέλοντι ἐξῆν ἔτι ὑβρίζειν ἐς τοὺς ὑπηκόους ἐν μείζονι κινδύνῳ ἢ περ ἐκείνοι καθεστῆκότες.

Тако је скончао Дарије, за време архонта Аристофана у Атини, месеца хекатомбеона, човек за рат свакако неспособан и прилично неразборит, али иначе није починио било какво неправично дело нити је стигао да га почини, јер се догодило да је у исто време када је засео на краљевски престо морао да ратује са Македонцима и Хеленима. Све и да је хтео да гази права својих поданика то му није било омогућено, јер се нашао у већој опасности него они. (Прев. Д. Ацовић.)

Услед оваквог описа, ученик стиче утисак да освајање монархије Ахеменида није било велики подвиг, јер је њен владар приказан као кукавица, а држава као да стоји на стакленим ногама.

Споменути уџбеник такође погрешно наводи да је Александар »на јуриш« заузео Персепољ,¹⁷² иако је овај град пао без отпора након што је поражен Ариобарзан код Персијских врата.¹⁷³ Истовремено, аутори пројектују модерну идеју главног града на државу Ахеменида, док је у стварности центар Ахеменидске државе био владар и престоница се налазила тамо где је он обитавао – најчешће у Вавилону, Персепољу, Сузи или Егбатани, древним и многољудним градовима чије су палате могле да приме краљев двор. И у тексту Бојанића Персија се приказује као »слаба« у односу на »јаку« Македонију.¹⁷⁴

Југовић такође тврди да су народи у Персијској држави били незадовољни персијском влашћу и да је то омогућило Александру да их лако освоји.¹⁷⁵ То је недопустиво поједностављење. Персијанци су често били веома толерантни владари; Међани, Сиријци, Армени, Кападоци, Парти, Бактријци, Ускијанци, Дахе, Хирканци... само су неке од етничких заједница¹⁷⁶ које су стале у борбене линије код Гаугамеле спремне да бране и погину за монархију Ахеменида. Југовићева тврдња је тачна само у појединим случајевима, као што су нпр. Египћани, који су заиста дочекали Александра као ослободиоца.¹⁷⁷

Заслуге за Александрове победе готово се искључиво приписују македонској фаланги, која код Иса разбија велику персијску војску »како што мал камен разбија голем стаклен сад«. ¹⁷⁸ Она растерује чак и слонове.¹⁷⁹

¹⁷² Драшковић / Макек 1988, 77.

¹⁷³ *Ag. Anab.* 3, 18.

¹⁷⁴ Бојанић 1996, 54.

¹⁷⁵ Југовић 1952, 102.

¹⁷⁶ *Ag. Anab.* 3, 8.

¹⁷⁷ *Ag. Anab.* 3, 1.

¹⁷⁸ Драшковић / Макек 1988, 77.

¹⁷⁹ Драшковић / Макек 1988, 77–78.

Македонска фаланга заиста је била једна од ударних песница Александрове војске, али никако није била непобедива. Штавише, Александар је битке одлучивао хируршки прецизним јуришима своје елитне коњице, коју је лично предводио. Узмимо за пример само битку код Иса, где су због неравног терена у одредима фаланге настали прореди у које су улетели грчки најамници и персијска елитна пешадија, те је Александар одлучио битку коњицом растеравши персијско лево крило и јуришајући на самог Дарија, што је фаланги дало времена да се прегрупише и крене у противнапад.¹⁸⁰

Аутори уџбеника не разумеју шта је македонска фаланга и наводе да су њена копља имала нестварну дужину од 16 метара.¹⁸¹ Најдужа сариса била је дуга 16 лаката (око 7,68 метара). Копље ове дужине није коришћено ни у време Александра ни Филипа, већ тек у познијем хеленистичком периоду, и убрзо је скраћена јер војник, ма колико добро увежбан, физички није био у стању да држи и контролише тако дуго копље.¹⁸²

За комунистичку историографију, дати веродостојан опис македонске фаланге испоставило се као непремостива препрека:

1. »Пешадија постројена у редове фаланге, наоружана штитовима и копљима, имала је велику продорну моћ«¹⁸³ или »пешадија тешких оклопника са дугим копљем у дубоком бојном реду«,¹⁸⁴ недовољно су прецизне формулације. Прва је опис класичне хоплитске фаланге, а друга описује готово сваку античку пешадијску формацију.
2. Опис »дивовског металног јежа са дугачким копљима и великим штитовима, збијени једни уз друге, која је ударала попут грома«¹⁸⁵ вешто прилагођена дечјој имагинацији, фактички је нетачан. Македонска фаланга није користила велике хоплитске штитове већ мање и лакше како би војници могли да са обе руке држе тешке сарисе. Чак је и у уџбенику за војне гимназије »македонска фаланга имала велике штитове«.¹⁸⁶
3. Уџбеник Мила и Милке Тодоровски¹⁸⁷ истиче да су први редови имали копља дуга два метра, а задњи редови дуга шест метара,¹⁸⁸ што је потпуно бесмислено. Краћа копља у првим редовима би анулирала сваку тактичку предност македонске фаланге у односу на стандардну хоплитску фалангу.

¹⁸⁰ МАЏАН 2021b.

¹⁸¹ ДРАШКОВИЋ / МАКЕК 1988, 72.

¹⁸² О сарисама кроз историју види DU PLESSIS 2022, 5–16.

¹⁸³ БОЈАНИЋ 1996, 53.

¹⁸⁴ КАРМЕН 1961, 119.

¹⁸⁵ ЕЛИЗА / ЛУЧИЈА 1969, 121.

¹⁸⁶ ВОЈОВИЋ / ШРАДИЈЕР 1988, 53.

¹⁸⁷ ТОДОРОВСКИ / ТОДОРОВСКА 1981.

¹⁸⁸ ТОДОРОВСКИ / ТОДОРОВСКА 1981, 57.

У комунистичким уџбеницима су такође присутна груба поједностављења: битком код Граница Александар осваја читаву Малу Азију, а победом код Иса он осваја источну обалу Средоземља, Феникију, Палестину и Египат.¹⁸⁹

Југовићев уџбеник препун је тврдњи заснованих на површном проучавању извора. Један од примера је идеја да је Феникија пружила организован отпор Александру под вођством Тира, а затим, слично својим предратним претходницима, тврди да је Александрија у Египту изграђена да би се заменио Тир.¹⁹⁰ Само је Тир пружило отпор; други феничански градови, попут Сидона, Библоса и Арада, сарађивали су са Александром и бродовима учествовали у нападу на Тир.¹⁹¹

Још један такав пример је тврдња да је прелазак река Еуфрат и Тигар прошао »без запрека«. ¹⁹² Прелазак река, поготово тако великих, био је озбиљан логистички изазов, нарочито прелазак Тигра.¹⁹³

Битке, уколико се уопште обрађују, често се представљају на начин који пре тежи занимљивости него прецизној интерпретацији историјских догађаја. Тако је, на пример, битка код Гаугамеле описана више у књижевно-песничком тону него као војноисторијски догађај:

»Најпре је свом снагом јурнула македонска коњица, са њом у снажним валима Александрова пешадија. Пред том силном навалом Перзијанци су узмакнули. Око Дарија се узвитлао крвав метеж. Падали су коњи и коњаници једни преко других, те се Дарије са својим колима није могао ни помаћи са мјеста. У последњи час Дарије без оружја искаче из кола, зајаши неку кобилу и нагне у бјег.«¹⁹⁴

Даријева војска се држала знатно боље него што се то овде представља. Не само да је била вишеструко бројнија, него је успела да разбије кохезију Александрове коњице, довела је Александрово лево крило пред колапс, а Персијанци су почели чак да пљачкају Александров логор.¹⁹⁵

Закључак

Истраживање уџбеника историје на југословенском простору открива изразиту разноликост у приступима, методологији и идеолошким полазиштима у тумачењу личности и деловања Александра Великог. Уџбеници писани пре

¹⁸⁹ *Исџо*.

¹⁹⁰ ЈУГОВИЋ 1952, 102.

¹⁹¹ *Ar. Anab.* 2. 20.

¹⁹² MIŠULIN 1946, 131.

¹⁹³ МАСАН 2025, 216.

¹⁹⁴ KARMEN 1961, 122–123.

¹⁹⁵ *Ar. Anab.* 3, 8–15; *Plut. Alex.* 31–34; *Diod.* 17, 56–61; *Curt.* 4, 15–16.

Другог светског рата, иако не без методолошких пропуста и анахронизама, показују амбициозан приступ, педагошку инвентивност и, што је посебно важно, трагове критичког мишљења. Аутори тог периода настојали су да својим ученицима понуде више од пуке фактографије: тежили су да интерпретирају, вреднују и историјске појаве поставе у шири цивилизацијски контекст. Иако склони моралистичким тоновима, нису били заробљени једном идеологијом и настојали су да код ученика подстакну критичко промишљање историјских догађаја. Са резервом су пратили савремену историографију и неретко изражавали сумњу у њене закључке. Овде се назире зачеци једне, по много чему оригиналне историографске школе, која је сасечена на самом почетку.

Насупрот томе, уџбеници настали у социјалистичкој Југославији били су подређени строгој идеолошкој матрици марксистичког материјализма, што је ограничило обим, дубину и слободу тумачења. Нестали су достојанствени Пор, Клиново јунаштво, Калистеново страдање, Неархова експедиција. Уступили су место неумољивој логици хладне идеолошке рачунице. Историја је сведена на алат за образовно-идеолошку мобилизацију, а значајне личности и догађаји из античке историје, попут Александра Великог, маргинализовани су или тумачени искључиво у светлу класне борбе и економских мотива. Овим је прекинут развој једне перспективне традиције критичког и плуралног приступа историји који је био тек на помолу.

Библиографија

Наративни извори

Arrian, *Anabasis of Alexander, Volume I: Books 1-4*. translated by P. A. Brunt, Cambridge – MA, 1976.

Flavije Arijan, *Pohod Aleksandra Velikog*, prevod Dejan Acović, DERETA, Beograd, 2015.

Justin, *Epitome of the Philiippic History of Pompeius Trogus*, translated by J. C. Yardley, Atlanta, 1994.

Plutarch, *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*, translated by Bernadotte Perrin, Cambridge – MA, 1919.

Quintus Curtius Rufus, *The History of Alexander*, translated by J. Yardley, London, 2004.

Xenophon, *Anabasis*, books I-VII, translated by C. L. Brownson, London, 1980.

Диодор са Сицилије, *Историјска библиотека*, превод М. Рицл, Нови Сад, 1998.

Лоша деца, НИИ, 12. април 1970.

Наставни план и програм за гимназију у Социјалистичкој Републици Србији са објашњењем, Београд, 1965.

Наставни план и програм за основну школу у Социјалистичкој Републици Србији, Београд, 1963.

Хомер, *Илијада*, превод Милош Ђурић, 1977.

Литература

ANSON 2024 = E. M. Anson (ed.), *Brill's Companion to the Campaigns of Philip II and Alexander the Great*, Leiden–Boston, 2024.

ARSLANAĞIĆ / ISAKOVIĆ 1976 = M. Arslanagić, F. Isaković, *Istorija za I razred srednjih škola*, Sarajevo, 1976.

BADIAN 2000 = E. Badian, »Darius III«, *Harvard Studies in Classical Philology* 100, 241–267.

BOJOVIĆ / ŠPADIJER 1988 = N. Bojović, R. Špadijer, *Istorija za srednje vojne škole*, knjiga I, Београд, 1988.

BOSWORTH 1988 = A. B. Bosworth, *Conquest and Empire, the Reign of Alexander the Great*, Cambridge–New York–Melbourne, 1988.

BOSWORTH 1998 = A. B. Bosworth, *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander*, I, Oxford, 1998.

BOSWORTH 2007 = A. B. Bosworth, *The Legacy of Alexander*, New York, 2007.

BOŠKOV 2021 = S. Boškov, »Alexander the Great in 19th century Serbian History Textbooks«, *Journal of Historical Researches* 32, 144–161.

BRIANT 2002 = P. Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Winona Lake, 2002.

BRIANT 2015 = P. Briant, *Darius in the Shadow of Alexander*, London, 2015.

CHARLES 2016 = M. Charles, »Two Notes on Darius III«, *The Cambridge Classical Journal* 62, 52–64.

DROYSEN 1833 = J. G. Droysen, *Geschichte Alexanders des Großen*, Hamburg, 1833.

DU PLESSIS 2022 = J. C. Du Plessis, *The Seleucid Army of Antiochus the Great*, Philadelphia, 2022.

FILLA / HEGBUS 1975 = I. Filla, G. Hegebus, *Istorija za 5. razred opštih škola*, Budimpešta, 1975.

FRASER 1972 = P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford, 1972.

GABRIEL 2015 = R. A. Gabriel, *The Madness of Alexander the Great and the Myth of Military Genius*, Barnsley, 2015.

GRAINGER 2007 = J. D. Grainger, *Alexander the Great Failure, The Collapse of the Macedonian Empire*, London–New York, 2007.

HAMILTON 1991 = C. D. Hamilton, *Agamemnon and the Failure of Spartan Hegemony*, Ithaca–London, 1991.

HAMMOND 1996 = N. G. L. Hammond, *Alexander the Great, King, Commander and Statesman*, London, 1996

- HAMMOND 1997 = N. G. L. Hammond, *The Genius of Alexander the Great*, London, 1997.
- HANSEN 2006 = M. H. Hansen, *Polis, An Introduction to Ancient Greek City-State*, Oxford–New York, 2006.
- KARMEN 1961 = M. Karmen, *Prošlost i sadašnjost I, povijest za osnovne škole*, Zagreb, 1961.
- KREISSIG 1987 = H. Kreissig, *Povijest helenizma*, Zagreb, 1987.
- LYONS 2015 = J. D. Lyons, *Alexander the Great and Hernán Cortés*, Lanham–Boulder–New York–London, 2015.
- MACAN 2025 = M. Macan, »The Problem of River Crossings in the Campaigns of Alexander the Great« y *Bridges in the Ancient Mediterranean* 26, eds. A. K. Falke, F. Neitmann & A. Simić, Paderborn, 2025, 209-224.
- MARSDEN 1964 = E. W. Marsden, *The Campaign of Gaugamela*, Liverpool, 1964.
- MIŠULIN 1946 = A. Mišulin, *Povijest staroga vijeka*, Zagreb, 1946.
- MORLEY 2004 = H. Morley, *Theories, Models and Concepts in Ancient History*, London–New York, 2004.
- MURISON 1972 = C. L. Murison, »Darius III and the Battle of Issus«, *Historia* 21, 399–423.
- NAWOTKA 2010 = K. Nawotka, *Alexander the Great*, Newcastle upon Tyne, 2010.
- OGDEN 2024 = D. Ogden (ed.), *The Cambridge Companion to Alexander the Great*, Cambridge–New York–Melbourne–New Delhi, 2024.
- OSTROGORSKI 2018 = G. Ostrogorski, »Illustrated life's journey of Fanula Papazoglu« y *Ученици и колеџе ђрофесора Фањуле Паџазољу*, ур. Љ. Максимовић и М. Риџл, Београд 2018, 117–137.
- PAPAZOGLU 1967 = F. Papazoglu, *Istorija helenizma: epoha Aleksandra Velikog*, Beograd, 1967.
- PEŠIKAN 2019 = A. Pešikan, »Funkcija slika u udžbenicima« y *Udžbenik, stara tema pred izazovima novog doba*, ур. A. Pešikan, J. Stevanović, Beograd, 2019, 67–103.
- PRELOG 1917 = M. Prelog, *Povijest staroga vijeka za niže razrede srednjih škola*, Sarajevo, 1917.
- RANOVIČ 1962 = A. B. Ranović, *Helenizam i njegova istorijska uloga*, Sarajevo, 1962.
- SKRULJ 1919 = S. Skrulj, *Povijest staroga vijeka*, Zagreb, 1919.
- SLIPIČEVIĆ 1953 = F. Slipičević, *Istorija naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije sa osnovama opšte istorije, I dio, stari i srednji vijek*, Sarajevo, 1953.
- SLIPIČEVIĆ 1967 = F. Slipičević, *Opšta i nacionalna istorija, udžbenik za podoficirske škole JNA*, Beograd, 1967.
- STRADLING 2003 = R. Stradling, *Nastava evropske istorije dvadesetog veka*, Beograd, 2003.
- TARN 1951 = W. W. Tarn, *Alexander the Great I, Narrative*, Cambridge, 1951.
- WESTERMAN 1955 = W. L. Westermann, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia, 1955.

- WORTHINGTON 2003 = I. Worthington, *Alexander the Great*, London–New York, 2003.
- WORTHINGTON 2014 = I. Worthington, *By the Spear: Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire*, Oxford, 2014, 307.
- БОЈАНИЋ 1996 = С. Бојанић, *Историја за I разред гимназије*, Подгорица, 1996.
- БОШКОВ 2016 = С. Бошков, *Антика у настани историје, студије и истраживања*, Нови Сад, 2016.
- ВУЛОВИЋ 1928 = Д. Вуловић, *Општа историја старог века за средње стручне школе*, Београд, 1928.
- ГАБЕША / БОЈОВИЋ / ШПАДИЈЕР / ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ / КОЉЕНИШЋ 1997 = Н. Гаџеша, Н. Бојовић, Р. Шпадијер, Д. Динић-Кнежевић, Р. Кољенишић, *Историја за I разред гимназије свих смерова*, Београд, 1997.
- ДРАШКОВИЋ / МАКЕК 1988 = Б. Драшковић, И. Макек, *Историја за V одделение*, Скопје, 1988.
- БУРИЋ 1954 = М. Бурић, »Александар Македонски као екуменски космогво-рац«, *Жива антика* 4, 16–59.
- ЕЛИЗА / ЛУЧИЈА 1969 = Б. Елиза, Ђ. Лучија, *Античка историја, уџбеник за V разред*, Букурешт, 1969.
- ЗРНИЋ 1910 = Л. Зрнић, *Општа историја за средње стручне школе – Стари век*, Београд, 1910.
- ЈУГОВИЋ 1952 = М. Југовић, *Историја старог века, уџбеник за 1. разред гимназије*, Београд, 1952.
- КОСТИЋ 1922 = М. А. Костић, *Општа историја за средње стручне школе*, Београд, 1922.
- ЛОВЧЕВИЋ 1912 = С. Ловчевић, *Уџбеник за стари век за више разреде средњих школа*, Београд, 1912.
- ЛОВЧЕВИЋ 1928 = С. Ловчевић, *Општа историја за ниже разреде средњих школа*, Београд, 1928.
- МАЦАН 2021a = М. Мацан, »Аријанов Дарије«, *Lucida intervalla*, број 50, 87–99.
- МАЦАН 2021b = М. Мацан, »Тактика Дарија III у бици код Иса«, у: *Антика и савремени свет*, ур. К. Марицки Гађански, Београд, 2021, 150–166.
- НОВАКОВИЋ / НЕШИЋ 1996 = Р. Новаковић, Ј. Нешић, *Историја за I разред стручних школа*, Београд, 1996.
- ПАВЛОВИЋ 2012 = Б. Павловић, »Роман о Александру Великом у средњовековној Србији: витешки модел и портрет владара-ратника«, *Зборник Машице српске за историју*, број 85, 7–28.
- ПАПАЗОГЛУ 2010 = Ф. Папазоглу, *Историја хеленизма*, Београд, 2010.

ПЕРОВИЋ / МИХАЉЧИЋ / СМИЉЕВИЋ 1979 = М. Перовић, Р. Михаљчић, Б. Смиљевић, *Историја са елементима историјској ајтласа за први разред средњеј усмереној образовања*, Београд, 1979.

РАКИЋ 2000 = Л. Ракић, *Историја за 5. разред основне школе*, Београд, 2000.

РАКИЧ 1993 = Л. Ракич, *История*, Београд, 1993.

РОСТОВЦЕВ 1990 = М. Ростовцев, *Историја старој свејта, Грчка и Рим*, Нови Сад, 1990.

ТОДОРОВСКИ / ТОДОРОВСКА 1981 = М. Тодоровски, М. Тодоровска, *Историја за V одеделение*, Скопље, 1981.

Miloš Mačan

Faculty of Philosophy

University of Belgrade

milosmacan67@gmail.com

ORCID: [0009-0005-5311-1550](https://orcid.org/0009-0005-5311-1550)

Alexander the Great and Yugoslavia: An Analysis of School Textbooks

Abstract: This paper examines the representation of Alexander the Great in history textbooks across the territory of Yugoslavia, during the existence of the Yugoslav state. The research involves a historiographical analysis of the content, with attention to shifts in methodological approaches and value frameworks depending on the historical and political context. Particular focus is given to how ideological factors influence the selection and interpretation of historical facts. Through the case of Alexander the Great, the study demonstrates how interpretations of historical figures become a reflection of the prevailing social and political paradigm.

Keywords: Alexander the Great, Yugoslavia, textbook, historiography.

Primljeno / Received: 25.08.2025.

Prihvaćeno / Accepted: 10.10.2025.

[CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

The Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license allows users to share, copy, and adapt materials for non-commercial purposes only. Users must provide appropriate credit, provide a link to the license, and indicate if changes were made. It is a worldwide, royalty-free license that prohibits using the material for commercial advantages or monetary compensation.

Sadržaj – Contents

[Предговор]	5
150 years of Classics at the University of Belgrade	7
НЕНАД РИСТОВИЋ & МИХАЈЛО МОРАЧА Давид у одори Хорацијевој: класицистички препев избора из псалама Лукијана Мушицког	15
ГОРАН ВИДОВИЋ Кад музе почну да псују: Плаут између латинског и српског	105
ВОЈИН НЕДЕЉКОВИЋ The Philology of Roman Epigraphs: Some Thoughts, Some Examples	129
ЛУЦИЈА ДАНИЛОВ Између божанског и надбожанског: Компаративна анализа химана 10.71 и 10.125 и улога <i>речи</i> у ведској религији и ритуалу	141
ПЕТАР ЈОСИПОВИЋ <i>Sensus corporei, sensus spirituales</i> : The Sensory Community of Paulinus of Nola	159
МИЛИСА КИСИЋ <i>Eros i Tanatos</i> u III knjizi Vergilijevih <i>Georgika</i>	189
НИКОЛА МИЉКОВИЋ Етика двогубог ероса: природа љубави у песми <i>Несаница</i> . Хомер. Пуна <i>јегра</i> . Осипа Манделштама	203
МИЛОШ МАЏАН Александар Велики и Југославија: анализа школских уџбеника	225
МЛАДЕН ТОКОВИЋ Kalimah kao (anti)erotски pesnik	255
МИРОСЛАВА МАЈНЕР The Septuagint of Ruth. Translation Technique, Textual History, and Theological Issues	283
ДРАГАНА НИКОЛИЋ Урезивање универзалних вредности: <i>Prometheus</i> симпозијум о дигиталној епиграфици и представљању културног наслеђа	289
ИСИДОРА ТОЛИЋ Међународни конгрес <i>FIEC 2025</i>	295